STASHAHADA YA UALIMU
ELIMU YA MSINGI

NUKUU ZA FALSAFA NA MAADILI YA UALIMU

MATAWI MAKUU YA FALSAFA

Umahiri Mkuu 1.0: Kumudu Falsafa na Maadili ya Ualimu
Umahiri Mahususi 1.1: Kuchambua Falsafa na Misingi ya Elimu

Mwongozo wa kujisomea
Muhtasari wa matawi manne • Maswali ya msingi • Matawi madogo • Matumizi katika elimu

Imeandaliwa kwa kuzingatia Muhtasari wa Somo la Falsafa na Maadili ya Ualimu, TIE (2023), na Sura ya Kwanza ya kitabu cha TIE: *Falsafa ya Elimu na Maadili ya Ualimu*.

JINSI YA KUTUMIA NUKUU HIZI

Nukuu hizi ni utangulizi wa jumla wa matawi makuu manne ya falsafa. Zinaweka picha ya jumla ya kile kinachochunguzwa na kila tawi, maswali yake ya msingi, matawi madogo yanayotajwa katika rejea na umuhimu wake katika elimu. Baada ya kusoma muhtasari huu, mwanafunzi anaweza kuendelea na nukuu maalumu za kila tawi kwa maelezo ya kina.

Wigo wa maudhui: TIE inaainisha matawi makuu manne: Metafizikia, Epistemolojia, Aksiolojia na Mantiki. Maelezo yafuatayo yanafuata mpangilio huo. Mifano ya shule imeongezwa kwa ufafanuzi; si nukuu za moja kwa moja kutoka kitabu.

1. MAANA YA MATAWI YA FALSAFA

Matawi ya falsafa ni maeneo makuu ya uchunguzi wa kifalsafa yanayoshughulikia maswali tofauti kuhusu uhalisia, maarifa, thamani na hoja sahihi. Yamegawanywa katika matawi ili kurahisisha uchunguzi wa masuala ya msingi kwa kina na kwa utaratibu.

Matawi manne makuu yanahusiana. Tunapouliza kitu ni cha kweli au kipo kwa namna gani, tunagusa metafizikia; tunapouliza tunakijuaje, tunagusa epistemolojia; tunapouliza kina thamani gani au ni chema au kibaya, tunagusa aksiolojia; na tunapopima kama hoja zetu zinafuata mantiki sahihi, tunatumia mantiki.

2. MATAWI MAKUU MANNE YA FALSAFA

Tawi	Eneo kuu la uchunguzi	Swali la msingi	Matumizi katika elimu
Metafizikia (Metaphysics)	Uhalisia, uwepo na asili ya vitu/ulimwengu.	Nini kipo? Uhalisia ni nini?	Huchochea tafakuri kuhusu asili ya binadamu, ulimwengu na masuala ya kidhahania.
Epistemolojia (Epistemology)	Maarifa, vyanzo, mipaka na uthibitishaji wake.	Tunajuaje? Maarifa ya kweli hupatikana vipi?	Humsaidia mwalimu kuchagua vyanzo na njia sahihi za kupata na kuthibitisha maarifa.
Aksiolojia (Axiology)	Thamani, mema na mabaya, uzuri na ubaya.	Nini ni chema, kibaya au chenye thamani?	Husaidia kujenga maadili, kanuni za darasa na kuthamini sanaa na urembo.
Mantiki (Logic)	Kanuni za hoja sahihi, mpangilio wa mawazo na hitimisho.	Je, hoja hii inafuata mantiki?	Husaidia kufafanua dhana, kutumia lugha kwa usahihi na kufikia hitimisho lenye msingi.

3. METAFIZIKIA (METAPHYSICS)

Metafizikia ni tawi la falsafa linalochunguza uhalisia na uwepo. Hujishughulisha na maswali kuhusu asili ya vitu, ulimwengu, binadamu na kile kinachomaanishwa na kusema jambo fulani lipo. Huchunguza masuala ambayo wakati mwingine hayawezi kueleweka kwa kutegemea uchunguzi wa hisi pekee, bali huhitaji tafakuri na hoja za kina.

Maswali ya msingi: Uhalisia ni nini? Ulimwengu ulianzaje? Binadamu ana asili gani? Ni vitu gani vipo na vina uhusiano gani?

Makundi/matawi madogo yanayotajwa katika muhtasari wa TIE:

• **Kosmolojia (Cosmology):** Huchunguza ulimwengu kwa ujumla, asili yake, muundo na mpangilio wake.

• **Theolojia (Theology):** Huchunguza masuala yanayohusu Mungu au uungu na uhusiano wake na ulimwengu.

• **Anthropolojia (Anthropology):** Huchunguza binadamu, asili yake na nafasi yake katika ulimwengu.

• **Ontolojia (Ontology):** Huchunguza uwepo na aina za vitu vilivyopo; huuliza maana ya kuwa au kuwepo.

Matumizi katika elimu: Metafizikia humsaidia mwalimu kutafakari kuhusu asili na uwezo wa mwanafunzi, maana ya utu, uhalisia wa mazingira na maswali ya kidhahania yanayohusu maisha na elimu.

Mfano: Mwalimu anapouliza “Mwanafunzi ni nani, ana uwezo gani, na ni kwa namna gani anaweza kukua?” anagusa maswali ya kifalsafa yanayohusiana na asili na uwepo wa binadamu.

4. EPISTEMOLOJIA (EPISTEMOLOGY)

Epistemolojia ni tawi la falsafa linalochunguza maarifa. Hujikita katika asili ya maarifa, vyanzo vyake, mipaka yake na namna ya kuyathibitisha. Husaidia kutofautisha maarifa yenye msingi na madai ambayo hayajathibitishwa.

Maswali ya msingi: Maarifa ni nini? Tunajuaje kuwa jambo ni kweli? Maarifa yanatoka wapi? Ni ushahidi gani unaotosha kuthibitisha dai? Je, kuna mipaka ya kile tunachoweza kujua?

Vyanzo vya maarifa vinavyoainishwa katika muhtasari wa TIE:

• **Uzoefu na majaribio:** Maarifa yanayopatikana kwa kuchunguza, kujaribu na kuona matokeo.

• **Ufunuo:** Maarifa yanayoaminika kupatikana kupitia ufunuo wa kiimani au wa kidini.

• **Wataalamu au mamlaka:** Maarifa yanayopatikana kwa kutegemea ushuhuda wa watu wenye utaalamu au mamlaka katika eneo husika.

• **Fikra za kimantiki:** Maarifa yanayofikiwa kwa kutumia kufikiri na hoja zenye mpangilio.

• **Kuhisi moja kwa moja (Intuition):** Ufahamu wa moja kwa moja au utambuzi unaojitokeza bila kufuata hatua ndefu za uchambuzi.

Matumizi katika elimu: Epistemolojia humsaidia mwalimu kuchagua vyanzo vinavyoaminika, kutumia ushahidi, kuuliza maswali na kuchagua mbinu zinazowezesha wanafunzi kupata na kuthibitisha maarifa.

Mfano: Katika somo la sayansi, mwanafunzi hapaswi kukariri tu kuwa mimea huhitaji maji ili kukua. Anaweza kuchunguza mimea miwili, kuipa mazingira tofauti na kurekodi matokeo. Hapa uzoefu na majaribio vinatumika kama chanzo cha maarifa.

5. AKSIOLOJIA (AXIOLOGY)

Aksiolojia ni tawi la falsafa linalochunguza thamani. Hujishughulisha na maswali kuhusu mema na mabaya, yaliyo sahihi na yasiyo sahihi, uzuri na ubaya, pamoja na kile kinachostahili kuthaminiwa katika maisha ya mtu na jamii.

Maswali ya msingi: Nini ni chema au kibaya? Ni tabia zipi zina thamani? Kwa nini tunathamini haki, ukweli na heshima? Uzuri ni nini? Sanaa ina thamani gani katika maisha?

Matawi mawili makuu ya aksiolojia:

Maadili (Ethics): Huchunguza mwenendo wa binadamu, wajibu, haki, mema na mabaya, pamoja na kanuni za kutenda. Katika elimu, husaidia mwalimu kuzingatia uadilifu, haki, heshima, uwajibikaji na usawa.

Uzuri/Sanaa (Aesthetics): Huchunguza uzuri, sanaa, ladha na namna tunavyotathmini vitu au kazi za kisanaa. Katika elimu, huchangia kuthamini sanaa, ubunifu, muziki, michoro na mazingira mazuri ya kujifunzia.

Matumizi katika elimu: Aksiolojia husaidia kuweka misingi ya maadili ya mwalimu na mwanafunzi, kujenga kanuni za darasa, kufanya maamuzi yenye haki na kuthamini ubunifu na urembo katika mazingira ya shule.

Mfano: Mwalimu anapowatendea wanafunzi kwa haki bila upendeleo, anatumia misingi ya maadili. Anapowapa wanafunzi nafasi ya kuchora, kuimba na kubuni kazi za sanaa, anakuza kuthamini uzuri na ubunifu.

6. MANTIKI (LOGIC)

Mantiki ni tawi la falsafa linalochunguza kanuni za hoja au fikra sahihi, mpangilio wa mawazo na namna ya kufikia hitimisho lenye msingi. Husaidia kuchambua kama hitimisho linafuata kutoka kwenye hoja zilizotolewa au kama kuna makosa katika kufikiri.

Maswali ya msingi: Je, hoja hii ina mantiki? Hitimisho linafuata kutoka kwenye ushahidi? Je, kuna mkanganyiko au kosa katika hoja? Ni namna gani ya kupanga mawazo ili kufikia hitimisho sahihi?

Aina mbili za kufikiri zinazojadiliwa katika muhtasari wa TIE:

Utohozi (Deductive Reasoning): Huanza na kanuni au ukweli wa jumla na kuelekea jambo maalumu. Ikiwa misingi ni ya kweli na hoja zimefuata kanuni sahihi za mantiki, hitimisho lazima liwe la kweli.

Mfano wa utohozi: Kanuni: Vyuma vyote hupanuka vinapopashwa joto. Ukweli maalumu: Shaba ni chuma. Hitimisho: Kwa hiyo, shaba itapanuka ikipashwa joto.

Uteuzi/Upokezi (Inductive Reasoning): Huanza na uchunguzi wa mambo maalumu na kuelekea kanuni au hitimisho la jumla. Hitimisho linaweza kuwa na uwezekano mkubwa wa kuwa kweli kutokana na ushahidi, lakini si lazima liwe kweli kila wakati.

Mfano wa uteuzi/upokezi: Uchunguzi: Chuma, shaba na alumini vilipanuka vilipopashwa joto. Hitimisho: Metali kwa ujumla hupanuka zinapopashwa joto.

Matumizi katika elimu: Mantiki hukuza fikra tunduizi, uwezo wa kupanga hoja, kufafanua dhana, kutatua matatizo na kufanya maamuzi yenye sababu.

Mfano: Mwanafunzi anapotoa sababu za jibu lake badala ya kutaja jibu pekee, anatumia mantiki na kujifunza kutetea hitimisho kwa hoja.

7. JINSI MATAWI MANNE YANAVYOKAMILISHANA

Matawi haya manne si maeneo yanayopingana; yanakamilishana katika kuchunguza jambo moja. Kwa mfano, tunapochunguza suala la elimu: metafizikia huuliza mwanafunzi ni nani na ana asili/uwezo gani; epistemolojia huuliza maarifa gani ni ya kweli na yanapatikanaje; aksiolojia huuliza elimu inapaswa kukuza thamani na maadili gani; mantiki huuliza hoja na maamuzi ya kielimu yana msingi gani.

Kwa hiyo, mwalimu anapopanga somo, anaweza kutumia mitazamo ya matawi yote manne: kutambua mwanafunzi na mazingira yake, kuchagua maarifa na ushahidi, kuzingatia maadili na thamani, na kutumia hoja sahihi katika ufundishaji na tathmini.

8. MUHTASARI WA KUKUMBUKA

Tawi	Kumbukumbu fupi	Mchango mkuu katika elimu
Metafizikia	Uhalisia na uwepo.	Kutafakari asili ya binadamu, ulimwengu na masuala ya msingi.
Epistemolojia	Maarifa na vyanzo vyake.	Kuchagua njia na vyanzo vya kupata na kuthibitisha maarifa.
Aksiolojia	Thamani, mema/mabaya na uzuri.	Kujenga maadili, haki, heshima, ubunifu na kuthamini sanaa.
Mantiki	Hoja na fikra sahihi.	Kukuza fikra tunduizi, uchambuzi na hitimisho lenye mantiki.

9. HITIMISHO

Matawi makuu manne ya falsafa ni Metafizikia, Epistemolojia, Aksiolojia na Mantiki. Kila tawi huchunguza eneo maalumu: uhalisia na uwepo, maarifa, thamani, na hoja sahihi. Kwa pamoja, matawi haya humsaidia mwalimu tarajali kutafakari kuhusu mwanafunzi, maarifa, maadili na maamuzi ya kielimu. Uelewa wa jumla wa matawi haya ni msingi wa kuyachambua kwa kina katika nukuu zinazofuata.

REJEA

Taasisi ya Elimu Tanzania (TIE). *Falsafa ya Elimu na Maadili ya Ualimu.* Sura ya Kwanza: Falsafa ya Elimu.

Taasisi ya Elimu Tanzania (TIE). (2023). *Muhtasari wa Somo la Falsafa na Maadili ya Ualimu, Stashahada ya Elimu ya Msingi.* Umahiri Mahususi 1.1: Kuchambua falsafa na misingi ya elimu.

Tanbihi: Maudhui yamepangwa upya kwa lugha ya kujifunzia. Mifano imeongezwa kwa ufafanuzi; maudhui ya msingi kuhusu matawi manne na vipengele vyake yamefuata muhtasari wa TIE.